

ахвяраў, але гэта палохае яго меней, чым перспектыва ўласнай несвабоды і несвабоды краіны.

Для беларуса вайна – зло, навязанае звонку ў інтарэсах іншых людзей, а таму незразумелае і дакладна не патрэбнае – наадварот, яго трэба пазбягаць любым спосабам. Беларус гатовы абараняцца тады, калі трэба абараніць яго ўласную свабоду, яго сям’і, яго дому, але не гатовы абараняць свабоду краіны, калі пры гэтым для яго нага кола камфорту няма відавочнай небяспекі. Бо само паняцце сваёй краіны ў беларуса адсутнічае, калі мы кажам пра тыповую моўную карціну свету традыцыйна выхаванага ў Беларусі чалавека. Беларус не стане ахвяраваць сабой дзеля супольнай справы і пераменаў да лепшага, бо перамены для яго – нешта непрадказальнае, незапланаванае, некіраванае, а таму – яшчэ адно зло. Той, хто не жадае перамен, плыве па плыні, і таму не стане змагацца за якую-кольвек ідэю, нават ідэю краіны, бо гэта значыць пайсці насуперак. Усё, з чым саштурхне яго плынь, ён прыме – *абы не было вайны*.

Такім чынам, парэміялагічныя адзінкі беларускай і ўкраінскай моў выразна паказваюць розніцу ў менталітэце гэтых двух народаў. Розніцу, на першы погляд, невялікую, але істотную. І сапраўдная мяжа паміж такімі падобнымі братэрскімі народамі праходзіць не ў Палессі, а ў свядомасці. Ці пераадолеюць калі-небудзь беларусы гэту мяжу?..

В.М. Лапанік⁴

СУФІКСАЛЬНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ-ПАРОНІМЫ Ў СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫХ ГНЁЗДАХ З КАРАНЯМІ ЛАЦІНСКАГА ПАХОДЖАННЯ

Адным з відаў семантычнай сувязі слоў, якія існуюць у межах словаўтваральных гнёздаў (СГ), з’яўляюцца паранімічныя адносіны.

Правільнае выкарыстанне слоў-паранімаў у вусным і пісьмовым маўленні знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад умення размяжоўваць іх семантыку. У адваротным выпадку ўзнікае праблема адэкватнага ўспрымання напісанага, праблема поўнага або частковага неразумення суб’яднікам адзін аднаго, што прыводзіць да камунікатыўнай няўдачы.

Разабрацца ў складанасцях параніміі ў многім дапамагае вывучэнне дэрывацыйных адносін паранімаў. У сучаснай беларускай мове для шматлікіх паранімаў, якія з’явіліся ў выніку дэрывацыі, зыходнымі сталі словы з каранямі лацінскага паходжання, асвоеныя на розных этапах моўнай практыкай. Таму вывучэнне словаўтваральных гнёздаў з каранямі лацінскага паходжання з’яўляецца дастаткова інфарматыўным у плане аналізу паранімічнага матэрыялу.

Для вызначэння асноўных прычын узмацнення семантычных размежаванняў аднакаранёвых утварэнняў былі разгледжаны СГ з каранямі лацінскага паходжання, на базе якіх утварыліся аднакаранёвыя паранімы.

⁴ Саіскальніца кафедры сучаснай беларускай мовы, навуковы кіраўнік прафесар А.А. Лукашанец.

Даследаванне такога тыпу СГ паказала, што яркім граматычным класам, які прадстаўлены аднакаранёвымі паронімамі, з'яўляюцца прыметнікі:

карэляцыя | → *карэлят-ыўн-ы*
→ *карэляц-ыйн-ы*
аб'ект | → *аб'ект-ав-ы*
→ *аб'ект-н-ы*
імпульс | → *імпульс-н-ы*
→ *імпульс-іўн-ы*
фундамент | → *фундамент-альн-ы*
→ *фундамент-н-ы*

Утварэнню аднакаранёвых паранімічных пар прыметнікаў садзейнічаюць суфіксы, якія ўказваюць на адносіны кожнага з іх да пэўнага лексіка-графматычнага разраду.

Возьмем паронімы *мускулісты* і *мускульны*. Прыметнікі ўзніклі ў працэсе афіксальнай мадыфікацыі аднаго СГ з зыходным аднакаранёвым словам *мускул* (ад лац. *musculus* – мышца) – тое, што і мышца [2, с. 183]; *мышца* – тканка жывога арганізма, здольная скарачацца і забяспечыць функцыю руху частак цела; мускул [2, с. 183]:

мускул | → *мускул-іст-ы*
→ *мускуль-н-ы*

Суфіксы *-іст-* і *-н-*, далучыўшыся да ўтваральнай асновы *мускул-*, садзейнічаюць стварэнню ў першым выпадку якаснага прыметніка, у другім – адноснага: *мускулісты* – з развітымі мускуламі [2, с. 183]; *мускульны* – які мае адносіны да мускулаў [2, с. 183].

Параўнаем пару паронімаў-прыметнікаў *фундаментальны* – *фундаментны*.

У словаўтваральным гняздзе спалучаецца з суфіксамі *-альн-* і *-н-* і пашыраецца на гарызантальнай восі невытворнае мнагазначнае слова *фундамент* (ад лац. *fundamentum*) – 1) падмурак, аснова (з бетону, каменю і пад.), што служыць апорай якіх-н. збудаванняў, машын і пад. 2) *перан.* галоўнае, істотнае; тое, што ляжыць у аснове чаго-н.; база [5, с. 159]:

фундамент | → *фундамент-альн-ы*
→ *фундамент-н-ы*

Суфікс *-альн-*, далучыўшыся да ўтваральнай асновы *фундамент-*, садзейнічае ўтварэнню якаснага прыметніка *фундаментальны*, у семантыцы якога знайшлі адлюстраванне два значэнні зыходнага слова – прамое і пераноснае: *фундаментальны* – 1) трывалы, моцны, вялікі. // Грунтоўны, глыбокі па змесце; 2) асноўны, галоўны [5, с. 159]. Вынікам афіксальнай мадыфікацыі слова *фундамент* з'яўляецца адносны прыметнік *фундаментны*: да ўтваральнай асновы далучаецца суфікс *-н-*. У гэтым выпадку мы назіраем семантычную тоеснасць адноснага прыметніка з вяршынным словам у яго прамым значэнні: *фундаментны* – 1) які мае адносіны да фундамента, прызначаны для фундамента [5, с. 159].

Сярод прааналізаваных СГ з каранямі лацінскага паходжання, на базе якіх узнікаюць паранімічныя прыметнікі, выяўляецца некалькі іх тыпаў.

Да першага тыпу адносяцца СГ, у якіх паранімічныя пары прыметнікаў узнікаюць на адной і той жа ступені словаўтварэння з дапамогай суфіксаў і валодаюць аднолькавай словаўтваральнай структурай. Прыклады такога тыпу СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання прыведзены вышэй – СГ з вяршыннымі словамі *карэляцыя, аб'ект, імпульс, мускул*.

Да другога тыпу адносяцца СГ, у якіх паранімы-прыметнікі ўзнікаюць на адной і той жа ступені словаўтварэння з дапамогай суфіксаў, але маюць розную словаўтваральную структуру, напрыклад:

канструяваць | → *канструк-цы(ј-а)* | → *канструкт-ыўн-ы*
→ *канструкцыј-н-ы*

Як бачым, у словаўтваральную структуру вытворнага другой ступені вытворнасці слова *канструктыўны* ўваходзіць толькі карань *канструкт-*, тады, як у словаўтваральную структуру вытворнага другой ступені вытворнасці слова *канструкцыйны* ўваходзіць карань *канструкц-* і суфікс *-ый-*.

Трэці тып складаюць СГ, у якіх паранімы-прыметнікі ўзнікаюць на другой ступені вытворнасці з дапамогай суфіксаў, але ад розных вытворных першай ступені вытворнасці:

інспектаваць | → *інспекц-ы(ј-а)* | → *інспекцый-н-ы*
→ *інспект-ар* | → *інспектар-ск-і*

СГ гнёзды другога і трэцяга тыпу ў параўнанні з першым не атрымалі шырокага распаўсюджання, таму можна гаварыць пра непрадуктыўныя і прадуктыўныя тыпы СГ з каранямі лацінскага паходжання, на базе якіх узнікаюць паранімы.

Чацвёрты тып СГ адрозніваецца тым, што ў паранімічныя адносіны ўступаюць вытворныя першай і другой ступені вытворнасці. Такім чынам сфарміраваліся ў паранімічную пару прыметнікі *канфузны* і *канфузлівы*, *крэдытны* і *крэдыторскі*, *прадуктыўны* і *прадукцыйны*.

канфуз | → *канфуз-н-ы*
→ *канфуз-і-ць* | → *канфуз-лів-ы*

крэдыт | → *крэдыт-н-ы*
→ *крэдыт-ор* | → *крэдытор-ск-і*

прадукт | → *прадукт-ыўн-ы*
→ *прадукц-ы(ј-а)* | → *прадукцый-н-ы*

Да пятага тыпу адносяцца СГ, у якіх у паранімічныя адносіны ўступаюць вяршыннае і вытворнае словы. Прыметнік *гуманны*, напрыклад, стаў зыходным словам для ўтварэння паранімічнай пары *гуманны* – *гуманістычны*:

гуманны | → *гуман-(ізм)* | → *гуман-іст* | → *гуманіст-ычн-ы*

Прыведзеныя тыпы СГ з каранямі лацінскага паходжання ілюструюць відавочнасць раскрыцця пры іх даследаванні важных законаў паранімічных абагачэнняў мовы.

Вывучэнне дэрывацыйных сувязей паронімаў дапамагае вызначыць словаўтваральныя магчымасці мнагазначнага слова. Разгледзім СГ гнездо, у якім зафіксаваны паронімы-прыметнікі *класавы* – які мае адносіны да класа, класаў (у 2 знач.) // Уласцівы пэўнаму класу, яго ідэалогіі; прадыктаваны інтарэсамі класа [1, с. 694] і *класны* – 1) які мае адносіны да класа (у 3 знач.); 2) *спец.* які мае пэўны клас, разрад; 3) які мае высокую ступень чаго-н., які паказвае клас (у 5 знач.); 4) *уст.* які мае пэўны чын, ранг [1, с. 695]:

клас | → *клас-ав-ы*
→ *клас-н-ы*

Лексіка-семантычныя варыянты *класавы* і *класны*, з усімі значэннямі другога, сталі магчымымі, дзякуючы мнагазначнасці вытворнага слова *клас* (ад лац. *classis* – разрад) – 2) вялікая група людзей, аб'яднаных аднолькавымі адносінамі да сродкаў вытворчасці, да размеркавання грамадскага багацця і агульнасцю інтарэсаў; 3) падраздзяленне пачатковай і сярэдняй школы, якое аб'ядноўвае вучняў аднаго года навучання і аднолькавага аб'ёму ведаў. // Падраздзяленне вучняў мастацкай або іншай спецыяльнай школы, якія займаюцца пад кіраўніцтвам пэўнага выкладчыка або вивучаюць пэўны прадмет. // Група вучняў пачатковай або сярэдняй школы, якія вучацца сумесна. // Памяшканне ў школе, дзе праходзяць вучэбныя заняткі.; 5) мера якасці, ступень, узровень чаго-н. // Класіфікацыя, ступень падрыхтаванасці. // *разм.* Высокі ўзровень чаго-н. [1, с. 694].

Часам узнікненне вытворных паронімаў-прыметнікаў у СГ з каранямі лацінскага паходжання адбываецца з удзелам запазычаных слоў з іншых моў.

Напрыклад, утварэнне паранімічнай пары прыметнікаў *тактавы* – *тактоўны*, якія ўваходзяць у адно СГ з вяршынным словам *такт*, адбылося за кошт набыцця гэтым словам у нямецкай і французскай мовах розных значэнняў:

такт | → *такт-ав-ы*
→ *такт-оўн-ы*

такт I (ням. *Takt* ад лац. *tactus*) – 1) метрычная музычная адзінка – кожная з роўных па працягласці долей, на якія дзеліцца музычны твор па ліку метрычных націскаў у ім. // Графічнае абазначэнне мяжы такой долі ў выглядзе вертыкальнай лініі *такт* [4, с. 464];

такт II (фр. *tact* ад лац. *tactus*) – пачуццё меры, якое падказвае найбольш правільны падыход, найбольш далікатную лінію паводзін у адносінах да каго-, чаго-н.; захаванне правіл прыстойнасці *такт* [4, с. 464];

тактавы – які мае адносіны да *такта* I (у 1 знач.), абазначаецца тактам [4, с. 464];

тактоўны – які мае *такт* II, які валодае *тактам* II. // Які выконваецца з тактам [4, с. 465].

Разгледжаныя суфіксальныя паранімічныя прыметнікі ў СГ з каранямі лацінскага паходжання з'яўляюцца стылістычна нейтральнымі і ўжываюцца пераважна ў розных сферах.

Як бачым, праблема параніміі займае важнае месца ў вивучэнні словаўтваральных гнезд, паколькі арганічна звязана з устанаўленнем

словаўтваральнай структуры слова. Крытэрыем выяўлення паронімаў служыць наяўнасць словаўтваральных радоў, як правіла, з двух і болей аднакаранёвых слоў, што з’яўляюцца блізкімі па гучанні, але рознымі па значэнні ці часткова супадаюць у сваім значэнні.

Літаратура

1. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 2 : Г–К; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 768 с.
2. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 3 : Л–П; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 672 с.
3. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 4. : П–Р; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 768 с.
4. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 5. Кніга 1. : С–У; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 663 с.
5. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 5. Кніга 2. : У–Я; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 608 с.
6. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Рус. яз., 1985 – Т. 1. – 1985. – 856 с.
7. Лукашанец А.А. Словаўтварэнне і граматыка/ А.А.Лукашанец. – Мн. : Права і эканоміка, 2001. – 249, [2] с.
8. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование: учебное пособие : [для студентов, аспирантов, преподавателей-филологов] / Е.А. Земская. – 6-е изд. – Москва: Флинта : Наука, 2009. – 323, [1] с.
9. Моисеев А.И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке : Учеб. пособие / ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 206, [1] с.
10. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 109 с.
11. Бардовіч, А.М. і інш. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, М.М. Круталевіч, А.А. Лукашанец. – Мн. : Беларуская навука, 2000. – 413 с.
12. Вішнякова, О.В. Паронимы в русском языке : [Учеб. пособие для пед. ин-тов по специальности «Рус. яз. и литература»]. – Москва : Высш. школа, 1974 – 189 с.
13. Методические рекомендации по изучению структуры, семантики и функций языковых единиц в учебных курсах по романским языкам в педагогических институтах / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз.; [Подгот. Абраменко Г.А., Бачуриной Н.М., Корбозеровой Н.Н. и др.]. – Киев : КГПИИЯ, 1982. – 91 с.

Г.П. Латушка⁵

ВЫПАДКІ ЎЖЫВАННЯ КАМУНІКЕМ З ЛЕКСЕМАМІ *БОГ* І *ЧОРТ* НА БЕЛАРУСКІМ, УКРАЇНСКІМ, ЧЭШСКІМ МАТЭРЫЯЛЕ

Выпадкі ўжывання камунікемы з лексмай *чорт*

Спецыфічнай адзінкай гутаркова-дыялагічнай формы маўлення, якая выражае суб’ектыўнае стаўленне моўцы да рэчаіснасці, з’яўляюцца **камунікемы** (у іншых крыніцах – «інтэр’ектыўныя выказванні», «выклічнікавыя гутарковыя структуры», «словы-сказы», «эматыўныя выклічнікі», «рэлятывы», «камунікаты», «слоўцы» і г.д.). Цікавае да

⁵ Магістрантка кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства, навуковыя кіраўнікі дацэнты кафедры сучаснай беларускай мовы С.А. Важнік, Т.Р. Рамза.